

गुरुड (तमु) बौद्ध धर्म र अहिलेको अवस्था

- बुद्धाचार्य सुमलकुमार गुरुड
चित्रे, पर्वत, हाल: बेलायत

प्रारम्भ

नेपालको आदिम गौरवशाली जातिहरूमध्ये गुरुडहरू छुट्टै आफ्नो आस्था र पहिचान बकेको राष्ट्रिय शक्ति हो। सामुहिक रूपमा गुरुडहरूको संस्कार र धार्मिक पक्ष अति सबल छ। प्राचीन समयमा भाषा, भेषभूषा, संस्कृति र संस्कारहरू एउटै भएका गुरुडहरूको खेगीहरू क्रमशः पच्यु, क्येप्री र बोनलमहरूले आ-आफ्नो आस्था र पहिचानलाई शताब्दियौदेखि संरक्षण गर्दै आएका छन्। गुरुडहरूको प्राचीन धर्म बोनवाद (प्रकृति पुजक) हो जस्को सैद्धान्तिक धरातल जीववादमा आधारित हुन्छ। तिब्बतमा बौद्धधर्मको प्रदुर्भाव भएपनि बोन परम्परालाई बौद्धधर्मसँग परिमार्जित गरी विकसित गरेको लामा बौद्धधर्मलाई गुरुडहरूले केही शताब्दि अघिबाट अभ्यास गर्दै आएका छन्। वर्तमान अवस्थामा गुरुडहरू बोनधर्म र बौद्धधर्म गरी दुईधारका धार्मिक संस्कारका अभ्यासहरूमा विभाजित छन्। यस स्तम्भमा गुरुडहरूले अभ्यास गर्दै आएको बौद्धधर्मको अवस्थाबारे छोटो चर्चा गर्ने प्रयास गरेको छ।

नेपाल र तिब्बतमा बौद्धधर्मको उदय

गुरुड बौद्धधर्मको इतिहास बुझ्नको लागि तिब्बती बौद्धधर्मको इतिहास बुझ्न जरूरी छ। तिब्बतमा

बौद्धधर्म प्रारम्भ भएको केही कालपछि यसधर्मको प्रभाव गुरुडहरू बसोबास गर्ने स्थानहरूमा पनि पर्न थाल्यो। तिब्बतमा बौद्धधर्म प्रवेश हुनुअघि प्राचीन समयमा काठमाडौं उपत्यकामा बौद्धधर्मको अभ्यास हुँदै आएको थियो। किराँतकालमा बौद्धधर्मको अभ्यास थियो भन्ने तथ्यका प्रमाणहरू पाईन्छन्। किराँतहरूको शासनपछि लिच्छवीहरूको शासन कालमा बौद्धधर्मको व्यापक अभ्यास भएको प्रमाणहरू काठमाडौं भरिका बौद्धविहारहरू, स्तुपाहरू र बौद्ध मन्दिरहरूले दिन्छन्। तर, नेपालको हिमाली क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेका गुरुडहरू त्यसबेलासम्म बौद्धधर्मको सम्पर्कमा आएका थिएनन्।

प्राचीन तिब्बतको बोन सभ्यताको विकाश थलो शाङशुङ राज्यलाई मान्दछ। अहिलेको मुस्ताङ क्षेत्र सातौं शताब्दिसम्म शाङशुङ राज्यभित्र रहेको कुरा सेरिब राज्यको इतिहासकार डेभिड ज्याक्सनले उल्लेख गरेको प्रसङ्ग होमा थकालीले आफ्नो पुस्तकमा उद्धृत गरेकी छन्।^१ तिब्बतको शाङशुङ क्षेत्रबाट गुरुडहरू आएको बलियो प्रमाण बोनमार्गी हुनुले जनाउँछ। गुरुड खेगीहरूका

१. थकाली, हुमा, तमु गुरुडजातिको उत्पत्ति र धर्म (संस्कृति, (वि.स. २०६७: पृष्ठ १७)

पौराणिक बृतान्त अनुसार गुरूडहरूको उत्पति थलो सफुँति व्ह्याल्सा, हिमालको उत्तरी भागमा अविस्थिति छ भनेर उल्लेख गरेका छन्। प्येताँ ल्हुताँको वर्णनले बसाईं सराईं गर्दै उत्तरतिरका स्थानहरूबाट व्होला सोंथरमा आएको भनिन्छ। यसर्थ गुरूडहरू शाडशुड राज्यहुदै नेपालको हिमाली क्षेत्रमा प्रवेश आएको कुरामा प्रष्ट हुन्छ।^२ गुरूडहरूको संस्कृति, संस्कार र सभ्यताको विकाश व्होला सोंथरमा गुरूड राज्यको स्थापना पश्चात प्रतिपादन गरेको मान्यता रहेको छ।

सातौं शताब्दिसम्म तिब्बतमा पूर्णरूपमा बौद्धधर्म स्थापित भएको थिएन। स्रडचोड गम्पोका दुईजना रानीहरू क्रमशः भृकुटी (नेपालकी राजकुमारी) र चीनकी राजकुमारी, वि-चेन बौद्धमार्गी थिए। सम्राट, स्रडचोड गम्पोका दुबै रानीहरू बौद्धमार्गी भएको हुनाले सम्राट बौद्धधर्मप्रति भुकाव भएको हुन सक्छ। सम्राटले विशाल तिब्बतलाई शासन गर्न भाषा साहित्यको आवश्यकता महशुस गरे। आफ्नो राज्यका केही युवाहरूलाई भारतमा अध्ययन गरेर लिपि निर्माण गर्न पठाए। तिनमध्ये थोन्मी सामभोटाले भारतवर्षमा एकदशक जति अध्ययन गरेर तिब्बती लिपि निर्माण गरे। लिपि निर्माण गरेर एउटा व्याकरण पुस्तिका पनि सिर्जना गरी तिब्बत फर्केका थिए। यस लिपिलाई सम्भोटा लिपि नामाकरण गरिएको छ र तिब्बती बौद्ध ग्रन्थहरू सबै यसै लिपिमा लिपिबद्ध छन्।

आठौं शताब्दिमा तिब्बतको सम्राट ठि-सोड-देचनले बौद्धधर्मलाई राष्ट्रिय धर्मको रूपमा स्थापित गर्ने प्रयास गर्दा बोनमार्गीहरूले धेरै विरोध

गरेका थिए। निड्मा सम्प्रदायका संस्थापक, महान तान्त्रिक पद्मसम्भव भन्दा पहिल्यै एकजना आचार्य सान्ता रचिता तिब्बतमा सम्राटको अनुरोधमा पुगेका थिए। सम्राटले आफूलाई अनुरोध गरेको कार्य सम्पन्न गर्न कठिन भएपछि उनले पद्मसम्भवलाई बोलाउने परामर्श दिए र आठौं शताब्दिको लगभग सातौं दशकातिर नालान्दा विश्वविद्यालयका आचार्य पद्मसम्भवलाई तिब्बतमा बोलाइए। सम्राट ठि-सोड-देचनको पालामा पद्मसम्भव (गुरू रिम्पोचे) ले तिब्बतको पहिलो गुम्बा सामेको निर्माण सन् ७७९ मा गरेका थिए र पहिलो पटक त्यस गुम्बाबाट ६/७ जना तिब्बती लामा गुरूहरू दिक्षित भएका थिए।^३ यसरी तिब्बतमा विधिवत बौद्धधर्मको अध्ययन र अभ्यास शुरू भएको थियो।

गुरू पद्मसम्भवले बोनमार्गीहरूको ठूलो प्रभाव देखेपछि बौद्धधर्मलाई तिब्बतको परिवेश अनुसार बोन परम्पराका केही संस्कारहरू समावेश गरेर तिब्बतमा पहिलो पटक निड्मा परम्पराको बौद्धधर्म प्रतिपादन गरे। बौद्धधर्म विस्तारै तिब्बतबाट नेपालको हिमाली क्षेत्रमा फैलिन पुग्यो। तिब्बतमा ९औं शताब्दिमा बौद्धधर्मके संरक्षक सम्राट राल-पा-चनलाई उनकै भाई बोनमार्गी लाड दर्मांले हत्या गरेर सत्ता हातमा लिएपछि तिब्बतमा बौद्धधर्म सङ्कटमा परेको थियो। उनले गुम्बाहरू ध्वस्त गर्ने, भिक्षुहरूलाई हत्या गर्ने र धर्मगुरूहरूलाई बद्नाम गर्ने खालका अत्यचारहरू गर्न थाले। अत्यचारहरू सहन नसकेपछि एकजना भिक्षु लालहुड-पालगी-दककर्जेले सम्राट लाड

२. तमु, दिल्लीजड, "तमु जातिको लुकेको इतिहास" (वि.सं. २०५६: पृ.७)

३. स्नेलग्रोभ, डिभिड, "इन्डो तिबेटन बुद्धिजम - इन्डियन बुद्धिस्ट एन्ड दैर तिबेटन सक्सेसर्स (२०१६: पृ. ३८९)

दर्मालाई हत्या गरेको थियो। त्यसपछि विशाल तिब्बत साम्राज्य विखण्डन भएर भण्डै एक शताब्दिसम्म तिब्बतमा धार्मिक विचलन आएको थियो। तिब्बती साम्राज्य टुक्रिएर स-साना राज्यहरूमा विभाजित भएको थियो। लाङ-दार्माका छोराहरू आपसमा सत्ताको होमा लड्न थाले। आम्दो, गान्सु, तरिम, लद्दाख उपत्यका र डारी क्षेत्रमा राज्यहरूको स्थापना भयो। दशौ शताब्दिदेखि एघारौ शताब्दिको मध्यदेखि डारी राज्य र तिब्बतका अन्य राज्यहरूबाट बौद्धधर्म फेरी फैलिन थालेको देखिन्छ। डारी राज्यभित्र नेपालका केही हिमाली क्षेत्रहरू पनि पर्दथ्यो। यहि समयमा गुरुङजातिले बौद्धधर्मलाई अभ्यास गर्न थालेको बुझिन्छ।

गुरुङ जातिमा बौद्ध धर्मको प्रादुर्भाव

डारी राज्यको सीमावर्ती क्षेत्रहरू मनाङ र मुस्ताङमा बौद्धधर्म प्रवेश भएपश्चात त्यसक्षेत्रमा बौद्धधर्मका गुम्बाहरू बनाएर धर्मको अभ्यास गर्न थालेका थिए। प्राचीनकालदेखिको नुन र सुनको श्रोत भोट भएको हुनाले नेपालको हिमाली क्षेत्रमा राज्य स्थापित गरेर बसोबास गर्ने गुरुङहरूको सम्पर्क भोटसंग अनवरत् थियो। बौद्धधर्म अध्ययनका लागि गुरुङ समुदायभित्रका केही मानिसहरू नारलगायत भोटका अन्य क्षेत्रहरूमा गएर बौद्धधर्मको शिक्षा हासिल गर्न थाले। त्यसपछि गुरुङहरूभित्र बौद्धमार्गी बोनलम (लामा) परम्पराको विकास भयो। तिब्बतमा विकाश भएको निङ्मा सम्प्रदाय जस्तै बोनलमले अभ्यास गर्ने धार्मिक संस्कार बौद्धधर्म र गुरुङ बोन संस्कारको मिश्रणबाट जन्मिएको संस्कार वा धार्मिक परम्परा हो। त्यसबेला विशेष गरी

बोनलमहरूले तिब्बती लिपिमा लेखिएका दुई प्रकारका ग्रन्थहरू क्रमशः त्हे छ्योए (पूजा विधिको ग्रन्थ) र पय छ्योए (मृत्यु संस्कारको धार्मिक ग्रन्थ)हरू मार्फत कर्मकाण्डहरूको अभ्यास गर्दथे। पच्यु र क्येप्री खेगीहरूले पनि बौद्ध बोन परम्पराका केही संस्कारहरू परिमार्जित गरेर अभ्यास गर्न थाले। कहोलामा गुरुङहरूले राज्य स्थापना गरेको काल ५०० ईस्वीलाई मान्दछ र १२औं शताब्दितिर कहोला राज्यको अवसान भएको मानिन्छ।^४

प्रारम्भिक कालको लामा गुरुहरू र धार्मिक अभ्यास

कहोला सोंथरमा विभिन्न पूजाहरू सम्बन्धि विधिहरू वा (अर्घो/पय)को संस्कारहरू पच्यु, क्येप्री र बोनलमहरू मिलेर समन्वयात्मक हिसाबले स्थापित गरेको थियो। मृत्यु संस्कारको कार्यहरू पच्यु र बोनलम वा पच्यु र क्येप्रीले मिलेर गर्दथे। प्रारम्भिककालको परिवेश अहिलेको जस्तो थिएन। मानिसहरूको संख्यात्मक बृद्धि हुन थालेपछि बनजंगल, खेती योग्य जग्गाहरूको खोजीमा गण्डकी क्षेत्रका अन्नपूर्ण हिमालको सेरोफेरो बसाइँ सराई गर्दै बस्ती गुल्जार गरेर बस्न थालेका थिए। केही गुरुङहरू नेपाल एकिकरणको बखत पूर्वतिर लागे। जनसंख्य बुद्धिले गर्दा बसाइँ सराई बाध्यता थियो। भौगोलिक हिसाबले बस्दै आएका थातथलोबाट दुरी बढ्दै गयो। कहोला सोंथरमा प्रतिपादन गरेका संस्कारहरू केही कालसम्म यथावत रहेता पनि बसाइँ सराईको क्रममा कहोला सोंथरको शुरूका संस्कारहरू विस्तारै अन्यजातीहरूको सम्पर्कमा

४. थकाली, हुमा उर्हि पृ. २०

आएपछि मौलिक संस्कारहरूमा बिकृति आउन थाले । पूर्वतिर गएका गुरुडहरूले भाषा भुल्न थाले र संस्कारहरूमा पनि दुईचार पुस्ताको अन्तरालपछि केही मौलिक संस्कार बाहेक अन्य स्थानीय समुदायले मान्दै आएका संस्कारहरू मान थाले ।

प्रारम्भिक कालमा कुगिं र प्लिगिंका मृत्यु संस्कारहरूमा तीनै थरिका खेगि गुरुहरूले सहभागिता हुने गर्दथ्यो । विशेष गरी मृत्यु संस्कारका कार्यक्रमहरू एकराते वा तीनराते हुने गर्दथ्यो । बौद्धमार्गी बोनलमहरूले पनि पच्यु र क्येप्रीले जस्तै बलि दिने क्रमलाई जारी राखे । अर्घौंको अभ्यासमा बाख्रा र कुखुराहरू काटिन्थ्यो र भैँसी काटेर भोज खुवाउने चलन थियो । त्यतिबेला विशेष गरी हिउँदमा बाली थन्क्याएपछि एकै खलक (त्ह) का मृतकहरूको सामुहिक अर्घौं गरेर आर्थिक भार हल्का गर्ने प्रचलन थियो । अर्घौं गर्ने मूल घरमा आलाँ (निशान) खडा गरी विधिवत प्लह (मृतकको प्रतिक ढिकुर) बनाएर कार्यक्रम गरिन्थ्यो । अर्घौंमा पुरोहितको अलावा ज्वाँई/छोरी, आश्यों (मामाली), कर्ता (मृतकको छोरा वा संस्कार अनुसारको जिम्मेवार परिवारका व्यक्ति) अनिवार्य आवश्यकता पर्दछ । यी प्रथाहरूमा अहिले मौलिकता पाईदैन ।

आदिकालमा गुरुडहरू कपाल मुण्डन गर्ने, हिन्दुहरूले भैँ स्नान गरेर किरिया बस्ने, एकछाक नून, लसुन र प्याज बिनाको शुद्ध खाना आफै पकाएर खाने अभ्यास थियो वा थिएन यो कतै लिखित रूपमा पाईदैन । किरियामा सेतो वस्त्र धारण गरेर बस्ने परम्परा आर्यहरूबाट सिको गरेको होला भन्न सकिन्छ । कुन कालदेखि यो

प्रथा मान्न थालेका होला भन्ने अभिलेख प्रष्ट छैन । त्यसबेलाको मृत्यु संस्कारका कार्यहरूको अर्को पाटो गाउँलेहरूले मनोरञ्जनका लागि थिएटर नाच, दोहोरी गीतहरू गाउने, छेलो (ठेलो) फाल्ने र रमाइलो गर्ने खालका गतिविधिहरू पनि देख्न पाइन्थ्यो । यस्तो अभ्यासले बौद्धधर्मको अभ्यास विपरित भएको प्रतित हुन्छ ।

बसाइँ सराईको कारणले

धार्मिक संस्कारहरूमा प्रभाव

आफ्नो प्राचीन थलो, गाउँबाट शहरमा बसाइँ सराई गर्ने प्रक्रिया बढ्दै आयो । गाउँहरू खाली हुन थाले । शहरमा पसिसकेपछि आफ्नो सिमेभूमि, स्थानीय देवीदेवताहरूलाई पूजा गर्ने परम्पराहरू हट्दै गयो । गाउँघरमा गरिने विशेष पूजाहरूको अभ्यास अहिले घरमा नभई गुम्बाहरूमा गर्नुपर्ने बाध्यताहरू सिर्जना हुँदै आयो । तिब्बती गुरुहरू नेपालका विभिन्न क्षेत्रहरूमा गुम्बाहरू निर्माण गरेर धर्म अभ्यास गर्न क्रम बढ्दै आयो । धेरै बोनलमहरूका पछिल्ला सन्तानहरू ती तिब्बती गुरुहरू र तिब्बती गुम्बाहरूबाट उच्च शिक्षा लाभ गरेर गुरुडहरूले निर्माण गरेका बौद्ध गुम्बाहरूमा मठाधिस भएर नयाँ बौद्धधर्मका भिक्षुहरूलाई दिक्षित बनाउने काम केही दशकबाट भईरहेको छ । यसको प्रभावले बोनलामाको संस्कार लुप्त हुँदैछ भने अकीतर्फ तिब्बती धर्मगुरुहरू अनुसार नयाँ लामाहरूबाट तिब्बती परम्पराका बौद्धधर्म सम्बन्धि अभ्यासहरू भईरहेका छन् ।

तिब्बती गुरुहरूलाई गुरुडहरूको प्राचीन संस्कारको अनुभव छैन । उनीहरूले तिब्बती परम्परा अनुसारको बौद्ध ग्रन्थलाई आधार मानेर मृत्यु संस्कारको अभ्यास गर्छन् । कतिपय

बुद्धिजीविहरूले तिब्बतीकरण भइरहेको आशय व्यक्त गर्छन् । केही दशकबाट नयाँ गुरूड लामाहरू विभिन्न बौद्धधर्मका गुम्बाहरू/विद्यालयहरूबाट अध्ययन गरेर आएका छन् । ती गुरूहरूले आचार्य, खेन्पोसमेत उपाधीहरू प्राप्त गरिसकेका छन् । गुरूड समुदायबाट अवतारी केही लामा वा (टुल्कु) हरूको जन्म भईसकेको छ र धार्मिक अभ्यासहरू गरिरहेका छन् । धार्मिक ग्रन्थहरू सबै तिब्बतीभाषा र लिपिमा रहेको हुनाले अहिलेका गुरूड बौद्ध अनुयायीहरूले तिब्बती लिपि र भाषा सिक्ने अभ्यासहरू क्रमिकरूपले बढ्दै गईरहेको छ । जबकी गुरूड भाषा साहित्यको स्थिति अहिले निराशजनक छ । यही क्रम निरन्तर रहने हो भने गुरूड भाषा इतिहासको पानामा सिमित हुने सम्भवना बढेको छ ।

बौद्धधर्म भनेर धर्मलाई अङ्गिकार गर्दै आएका पनि बौद्धधर्मबारे जुन ज्ञान केही शताब्दि अधिसम्म थिएन वर्तमान समयमा धेरैले बुझ्न थालेका छन् । बलिप्रथा र हत्या हिंसाको बाटो त्यागेर बौद्धधर्ममा लीन हुन थालेका छन् । समय अनुसार गुरूडहरू पनि शिक्षामा अधि बढ्न थालेका छन् । आफ्नो प्राचीन संस्कार, संस्कृति र परम्परालाई आफ्नो आस्था र पहिचानलाई जगेर्न गर्नुपर्छ भन्ने चेतना आम गुरूडहरूमा आउन थालेका छन् । त्यसकारण केही बौद्धिक व्यक्तित्वहरूले आफ्नो प्राचीन धरोहर लुप्त हुनुबाट बचाउन संस्थागत रूपमा काम गर्न थालेका छन् । त्यसै सलिसिलामा अमेरिका निवासी डा. कुमार गुरूडको नेतृत्वमा अन्तर्राष्ट्रिय गुरूड बुद्धिजम परिषदको गठन गरिएको छ । यथार्थमा गुरूडहरूको प्राचीन संस्कारको जगेर्न गर्ने विषयमा विविध कारणहरूले गर्दा जटिल

हुँदै गएको देखिन्छ । निम्न केही कारणहरूलाई अवलोकन गरेर हेर्दा गुरूडहरूको संस्कारहरू परिवर्तन हुनुको निम्न कारणहरू देखिन्छन् ।

गुरूड बौद्धधर्म र हिन्दु धर्मको अभ्यास

कहोला राज्यको अवसान पछि गुरूडहरू चौतर्फी फैलिएर बसाइँ सराई गर्दै आए । स-साना राज्यहरू खडा गरेर गुरूड राजाहरूले विभिन्न स्थानहरूमा राज्य गर्न थालेका थिए । तर, केही शताब्दिभित्रै नेपालको पश्चिम हुँदै खस र शाहवंशका राजाहरू राज्य विस्तार गर्ने क्रममा गण्डक क्षेत्रका गुरूड राजाहरूसँग मुठभेट भए र केही युद्धहरू लडे । गुरूडहरू योद्धा तथा लडाकु भएको कारणले, बाठा आर्यहरूले यिनीहरूसँग युद्ध लडेर बिजय गर्न असम्भव देखेपछि साम, भेद र कुटनीतिक जालमा लाटासिधा गुरूड राज्यहरूलाई आफ्नो शासन अन्तर्गत ल्याए । गुरूडहरूको वफादारिता, साहस र निडरता देखेर गुरूडहरूलाई स्थानीय कोट गौँडाका हर्ताकर्ता बनाएर शासन नगरेसम्म शासन गरेर बस्न सम्भव नहुने देखेपछि गुरूडहरूलाई स्थानीय तहमा मुखिया, जिमुवाल, कोटको मालिक, मीर उमरा जस्ता पदहरू दिएर राज्य व्यवस्था चलाउने शासन पद्धति शुरू भयो ।

गुरूडहरूलाई क्षेत्री सरह खुँडा हान्ने जातमा राखेपछि गुरूडहरूमाथि शाहवंशका राजाहरूलाई शासन गर्न सहज भएको इतिहासमा उल्लेख छ ।^५ यही समयबाट आर्य शासकहरूको प्रभावले गर्दा गुरूड संस्कारहरूमा परिवर्तन हुन थालेको बुझिन्छ । गुरूडहरूलाई गोत्र दिएर हिन्दुकरण गर्न थाले जबकी गुरूडहरूको आ-आफ्नो न्हेज

५. ऋहोगी लामा गुरूड, प्रा.डा. जगमान: तमुहरूको ऐतिहासिक वृतान्त (वि.स. २०६७-पृ.३९)

(श्रोतको उद्गम स्थल) लाई मान्ने प्रचलन रहँदै आएको थियो । केही गुरुडहरूलाई खस बाहुनको जातसमेत वा अन्य उपाधिहरू दिएर हिन्दुकरण गरे । गुरुडहरूलाई गोत्र दिएर चार र सोह्रजस्ता भ्रमपूर्ण पुस्तक लेखेर गुरुडभिन्न विभाजनको बिजारोपण गरेका थिए । अज्ञानतावश वा बाध्यतावश धार्मिक संस्कारहरूमा विचलन हुँदै हिन्दु देवीदेवताहरूको पूजा गर्न थाले १९औँ शताब्दिमा जब देशको शासन राणाहरूको हातमा पुग्यो तबदेखि ब्रिटिश ईष्ट ईण्डिया कम्पनीमा गुरुडहरूलाई जबरजस्ति हिन्दु बनाएर भर्ती गरिन्थ्यो ।

यद्यपि गुरुडहरूले आफ्नो संस्कार र संस्कृति, धर्म र आस्थालाई लिएर बसाइँ सार्दै गए । त्यो क्रम अहिलेपनि जारी छ । नयाँ ठाउँको सिमेभूमे, नयाँ ठाउँका वासिन्दहरूसँग समन्वय गरेर त्यस ठाउँमा बसोबास गर्दा पहिलेका आफ्नो संस्कारहरूमा केही परिमार्जित गर्दै ल्याए । बसाइँ सराई र अन्य समुहसँगको सम्पर्क, राज्यले थोपरेको हिन्दु संस्कारहरूले गर्दा गुरुडहरूले मान्दै आएका धार्मिक परम्परामा खिचडीपन देखिन थाल्यो । प्राचीन कालमा कर्मकाण्ड र गृहस्थी जीवनका विभिन्न पूजाहरू भोटका लामा गुरुहरूबाट सिकेर आएका बोनलम गुरुहरूद्वारा अभ्यास गरिने चलन थियो । कतिपय ठाउँहरूमा अन्नबालीलाई असिनाबाट जोगाउन लामा गुरुहरूबाट तन्त्रमन्त्र फुँक्ने लामा (वालि) राख्ने चलन थियो । हिन्दुहरूले जस्तै क्रमिक रूपमा बाहुन पुरेतहरूबाट चिना बनाउने, दशैमा मालश्री गाएर मौलामा राँगा बलिदिने, चैतेदशैमा पन्चबली दिने जस्ता कार्यहरूमा संलग्न रहँदै आए ।

धरैपछिसम्म घरको दैलोहरूमा राँगाको रगतले छ्याप्ने जस्ता अन्यौलपूर्ण संस्कारहरू पालन गर्ने पनि एउटा कालखण्ड रहेको थियो । अर्कोतर्फ तिब्बती परम्परा अनुसार वर्ग (ल्होर) अनुसार तिब्बती ज्योतिष शास्त्र अनुसार विवाह बन्धनका कार्यहरू गर्दथे । शायद बाध्यता वा अज्ञानतावश यसरी मान्दै आएका संस्कारहरू थिए । बसाइँ सराईले गर्दा पूर्वीतिरका गुरुडहरूले स्थानीय संस्कारहरू अपनाउन थाले साथै आफ्नो भाषाहरू समेत बोल्न छाडे र पछिका पुस्ताहरूले भाषा र संस्कारहरू विस्तारै भुल्दै गए । गुरुडहरूमा गीत संगीत, मनोरञ्जन गर्ने माध्यमहरूमा पनि हिन्दुकरण हुँदै आएको देखिन्छ । घाँटु, सोरठी र कृष्णचरित्र जस्ता हिन्दु पात्रहरूको अभ्यासहरूले बौद्धधर्मलाई धेरै प्रभावित पारेको देखिन्छ ।

गुरुडहरूमा बौद्ध दर्शनको

चेतना विकाश तथा वर्तमान अभ्यास

गुरुड सम्प्रदायका बोनलम गुरुहरू अहिले विस्तारै लोप हुँदैछ । बौद्ध धर्मको महत्व बुझ्नेपछि ती लामाहरूले पनि पशुबलीहरू निषेध गर्दै आएका छन् । गुरुडहरूमा तिब्बती बौद्ध धर्मको विशेष प्रभाव रहेको छ । यतिबेला तिब्बती ग्रन्थहरूलाई नेपालीमा अनुवाद गरेर सर्वसाधारणले बुझ्ने हिसाबमा प्रकाशन भइरहेका छन् । अर्कोतर्फ नयाँ लामा गुरुहरूले गुरु परम्परालाई दिगो राख्न तिब्बतीकरण गर्दै आएको बोध भइरहेको अवस्था छ । यसमा गुरुडहरूको संस्कारलाई भन्दा तिब्बती परम्परा अनुसार तिब्बती बौद्धग्रन्थमा उल्लेख गरे अनुसार बौद्ध अनुयायीहरूलाई अनुकरण गर्ने शिक्षाहरू दिँदै आएका छन् । यसले गर्दा कहोलामा गुरुड खेगीहरूसँग बोनलमहरूले गर्दै आएको

संस्कारहरू हराउँदै गएका छन् । पहिलेको तीन राते अर्घौंको चलन हराईसकेको छ । नेपालमा एकराते पय (अर्घौं) सम्म गर्ने चलन रहेको छ । शहरहरूमा अहिले समाज घर वा गुम्बाहरूमा अर्घौंको संस्कार गर्दै आएका छन् । तर, विदेशमा बसाइँ सराई गरि स्थाई बसोबास गर्ने गुरुडहरूले यस चलनलाई केही घन्टाभित्र गुम्बाहरूमा कर्मकाण्ड समापन गर्ने परम्पराको थालनी भएको छ । विदेशमा समयको पाबन्दि र यहाँको नियमले कतिपय संस्कारहरू गर्नबाट बन्चित हुनुपर्ने हुन्छ । अहिले धेरै गुरुडहरू विशेषगरी अमेरिका, अष्ट्रेलिया, हङकङ र बेलायतमा स्थाई रूपमा बसोबास गर्न थालेका छन् । पहिलेका परम्परा अनुसार विदेशमा संस्कारहरू गर्ने धेरै कुराले निषेध गर्छन् ।

गुरुडहरूले अभ्यास गर्दै आएको बौद्धधर्मको आस्था र अन्य बौद्धमार्गीहरूको अभ्यासहरूमा गुरुड संस्कारले गर्दा फरक पाईन्छ । गुरुडहरूको मौलिक संस्कारलाई पालना गर्दै आएका गुरुडहरूले बौद्धधर्मलाई अभ्यास गर्दै आएका छन् । अतः गुरुड सचेतकहरूले केही वर्षयतादेखि गुरुड बौद्धधर्मको अवधारणा महशुस गरेर अन्तर्राष्ट्रिय गुरुड परिषद स्थापना भएको छ । यस परिषदले विश्वभरीका बौद्धमार्गी गुरुडहरूलाई एकै छातामुनि ल्याएर गुरुड पहिचान सहितको गुरुड बुद्धिजमलाई विकास गर्ने उद्देश्य रहेको छ । सम्पूर्ण बौद्धमार्गी गुरुडहरूलाई एकसुत्रमा गाँसेर गुरुड बुद्धिजमले बौद्धमार्गी गुरुडहरूलाई बौद्ध दर्शन सहितको गुरुडहरूको मौलिक संस्कारलाई जीवित बनाउँदै भावी सन्ततिलाई पुस्तान्तरण गर्न सफल भएमा गुरुड बुद्धिजमको अभ्यास सफल रहनेछ भन्ने अडकल छ ।

अन्तमा

कुनैपनि सभ्यताको उदय चेतनाको विकासबाट हुन्छ । मानव चेतनाले अभुतपूर्व सीमा नाघिसकेको छ । बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि बुद्ध बन्दछ भन्ने सरल बुझाइलाई भगवान बुद्धले ढाई हजार वर्ष पहिले नै सम्बोधन गरेका थिए । भगवान बुद्धको परिनिर्वाण पश्चात धेरै परिवर्तनहरू यस विश्वले देखि सकेको छ । जति परिवर्तन भएतापनि भगवान बुद्धको मौलिक दर्शनमा भने केही फरक पाईदैन । तर, यस दर्शनलाई अभ्यास गर्ने प्रक्रियाहरू भगवान बुद्धको परिनिर्वाण पछिका केही शताब्दिभित्र धेरै फरक हुन थाले जसलाई हामी महायान, हिनयान, बज्रयान वा तन्त्रयानको रूपमा देख्छौ । यतिबेला बौद्ध धर्मलाई उत्तरी, पूर्वीय, दक्षिणी वा उत्तर अमेरिकी बुद्धिजम भनेर चिनिन थालेका छन् । भगवान बुद्धले विश्वलाई केवल एउटै दर्शनको माध्यम बनाएर संसारलाई बौद्धमार्गको उज्यालो बाटो देखाएका थिए । एक्काईसौं शताब्दिसम्म आईपुग्दा बौद्धधर्मको अन्तिम गन्तब्यसम्म पुग्ने धेरै बाटोहरू निर्माण हुँदै आएको देखिन्छ । नेपालको परिवेशमा नेवारी बुद्धिजम, तामाङ बुद्धिजम र अहिले गुरुड बुद्धिजमको अवधारणा विकास भईसकेको अवस्था छ । भगवान बुद्धको वाणीमा जीवन अनित्य हुन्छ, यो परिवर्तनशील छ र समयको परिवर्तनसँगै परिस्थिति अनुसार रहनसहन, लवाईखुवाई र धार्मिक अभ्यासहरूमा फरक देखिन्छ भन्ने सत्य वचन सावित भएको छ ।

(सुमल कुमार गुरुड लेखक, साहित्यकार, यात्री, बौद्ध स्कालर एवं लन्डन स्थित डाइमन्ड बुद्ध फाउन्डेसनको संस्थापक हुन् ।)

sumalgurung@gmail.com